

РОЗДІЛ IV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.121.2: 347.44 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЗА ДОГОВОРАМИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПЕРЕДАЧУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Шишка Р.Б., д.ю.н., професор, провідний наук. співробітник

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
Академії правових наук України*

У статті розглядаються проблеми узагальнення підходів до правового регулювання договорів на безоплатне надання на користь вигодонабувача. Автор виходить з того, що традиційно відомий договір дарування наразі є самодостатнім і може слугувати загальним для виділення нового типу договорів на безоплатне надання як відносно самостійного.

Ключові слова: благодійництво, вигодонабувач, власність, дарування, договір, речі, майно, спонсорство.

Шишка Р.Б. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО ДОГОВОРАМ НА БЕЗВОЗМЕЗДНУЮ ПЕРЕДАЧУ ПРАВ НА ОБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ / Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства Академии правовых наук Украины, Украина

В статье рассматриваются проблемы обобщения подходов к правовому регулированию договоров на безвозмездное предоставление в пользу выгодоприобретателя. Автор исходит из того, что традиционно известный договор дарения теперь является самодостаточным и может служить общим для выделения нового типа договоров на безвозмездное предоставление как относительно самостоятельного.

Ключевые слова: благотворительность, выгодоприобретатель, собственность, дарения, договор, вещи, имущество, спонсорство.

Shishka R.B. LEGAL REGULATION OF RELATIONS UNDER CONTRACTS FOR THE DONATION OF RIGHTS TO CIVIL LEGAL / Research institute of private law and entrepreneurship Academy of sciences of Ukraine, Ukraine

This article discusses the problem of generalization approaches to the legal regulation of contracts for the donation to the benefit of the beneficiary. The author proceeds from the fact that traditionally known Treaty of donation is now a self-sufficient and can serve as a general provision for a new type of contracts on donating as a relatively independent.

Key words: charity beneficiary, property, gift, contract, things, property, sponsorship.

Гуманізація суспільства та підвищення ролі особистості та проявів її індивідуальності спричинили увагу до благочинності, а відтак і юридичної природи безоплатного надання. Основним системоутворюючим договором тут є договір дарування, який у ЦК має відносно відокремлене регулювання, що викладене в Главі 55 ЦК України. Принаймні, законодавець відмовився від відсильного регулювання відносин за договором дарування, як це було в ЦК УРСР 1963 р., де надавалось визначення договору та вказувалось, що до відносин за договором дарування застосовуються правила про договір купівлі-продаж. Наразі цей договір, виписаний як самодостатній, що виділяє його серед інших договорів на передачу майна у власність. Принаймні, він випадає із загальних підходів до регулювання договорів купівлі-продажу на основі параграфу 1 Глави 54 ЦК України, що підкреслюється більшістю правників. Більш того, зважаючи на самодостатність норм про договір дарування, до нього тяжіють інші договори з безоплатного надання речей, робіт чи послуг. Деякі з них, врегульовані на рівні спеціального законодавства, зокрема в Законі України „Про благодійництво та благодійні організації” [1].

Договір дарування відомий багатьом цивілізаціям, але своїй юридичній вивершеності завдячує римському приватному праву. У республіканський період розвитку римської державності дарування визнавалось охоронюваним законом способом виникнення права власності. Виголошена у формі стимуляції обіцянка подарувати мала юридичну силу. У той же час

подружжям заборонялось дарувати речі один одному. У період імперії отримав позовний захист окремих вид неформальної домовленості про дарунок – *factum donationis* [2, 447-448], що характеризувався визначеністю предмета дару, відповідальністю дарувальника, підставами відміни дарування, що опісля запозичене іншими правовими системами.

У доктрині контрактного права договір дарування спричиняє складнощі щодо його розуміння того, що 1) він не вкладається в загальну конструкцію договору як домовленості; 2) проявляє не так свої властивості як домовлені (двохсторонні та багатосторонні правочини) як інші; 3) має інший механізм виникнення та забезпечення виконання.

Здебільше він вважається як: спосіб набуття права власності [3, 364-366], через односторонній акт, а не договір, де дар – акт передачі речі обдарованому, який не спричиняє зобов'язань для нього. Власне це прояв дерелікції¹, але не взагалі викиданням речі, а цілеспрямованою на користь конкретної особи – обдарованого; як два правочини, один із яких спрямований на відчуження майна на користь обдарованого, а другий – на прийняття дарунка; як різновид цивільно-правового договору, де предметом можуть бути не тільки речі, а й інші майнові блага. Є й інші конструкції, навіть оригінальні. Так чи інакше ці договори проявляють інші властивості, які впливають на їх механізм і тим не вписуються в конструкцію договору як домовленості.

Безумовно, все це потребує теоретичного осмислення та розробки виважених пропозицій щодо поглиблення правового регулювання відносин, які вкладаються в конструкцію безоплатного надання майна чи інших об'єктів цивільних правовідносин. Тим більше, що добротним науковим аналізом вони досі були обійдені. Поодинокі публікації, здебільше описового спрямування не відображають стану наукової проблематики та пропозицій щодо можливого напрямку їх врегулювання.

Йдеться про запропонований нами окремих тип договорів, який має певні відмінності від оплатних договорів на передачу майна (перенесення права власності), свої види та специфіку прояву мети, змісту, гарантій їх виконання. Тож мета цієї роботи – встановитися в проявах правовідносин із безоплатного надання, їх особливостей та підґрунті правового регулювання відносин.

Об'єктом є правовідносини, які виникають при безоплатному наданні.

Висхідною моделлю є зобов'язання, які виникають при безоплатному наданні: передачі чи обіцянці зобов'язанні передати у майбутньому, а рівно відмови від отримання належного як економічного еквівалента чи іншого різновиду надання, зокрема робіт послуг. Для всіх цих випадків притаманні одні ознаки: безповоротність переходу прав, безстроковість, набуття вигоди набувачем у вигляді збільшення майна обдарованого чи відпадиння потреби витратитися, або відпадиння правового зв'язку. У всіх цих випадках такі правовідносини не вкладаються в традиційну конститутивну ознаку домовленості, чи навіть найбільш відомого договору дарування як домовленості сторін. Зазвичай, домовленість сторін досягається укладенням договору чи укладення договору є процесом досягнення домовленості, а не переноситься на момент його виконання.

Наразі на тлі договору дарування виникло ряд інших подібних правовідносин: пожертви, підтримки, спонсорства, піднесення (приношення), подаяння, відмови від прав вимог тощо. Їх об'єднує спільне: добровільна відмова володільця прав від них на користь іншої особи вигодонабувача без взаємного економічного надання та можливості заяви вимог. За сучасних технологій перерахування грошей виникають й інші проблеми, зокрема щодо можливості кваліфікації такого перерахування, як хабара, особливо коли підлеглі обдаровують свого керівника в досить значних сумах. Надто запопадливі підлеглі в період загострення протистояння та хворобливого ставлення до такого негативного явища в суспільстві можуть піднести начальнику „свиню” та заявити, що з них вимагали такого надання. Спрацює відоме правило «Хто перший заявив – той правий». Принаймні, практиці уже такі випадки відомі.

Є й інші проблеми правового та етичного спрямування. Зокрема, стосовно подарунків до певних віхових подій, які зазвичай повинні вчинятися тактовно та бути інтелігентним і

¹ Відмова від речі, викидання речі

доречним до певного ювілею чи свята. Подарунки – свідчення певного ставлення до обдарованого, а інколи й натяк на його подальші дії: сумісне застілля, розрахунок чи натяк на слабкості у характері та пристрастях, намагання тактовно допомогти у формуванні певного майна (колекції), на подальше майбуття (особливо при даруванні обручальної каблучки) тощо. Це здавна – певне мистецтво, навіть дарування квітів – певний знак та знакова система, якою слід оволодіти і вміло користуватися не тільки в особистій, але й у професійній діяльності. Інколи воно набуває форми складчини – внеску в спільний захід (корпоративну вечірку). Тож дар торта, тістечок, фруктів є відчуженням у формі частування.

Досить незрозуміла допомога у формі складчини, коли збираються кошти на гуртову допомогу (похорони, лікування, допомогу колезі, який потрапив у скрутне матеріальне становище, на загальні витрати персоналу структурного підрозділу та покриття недофінансування, зокрема на канцелярські витрати). Окрім згадування, особливо тими правовідносинами ніхто не переймався. Можна говорити, що це прояв спільної діяльності, яка має елементи відчуження: на користь конкретної особи, на користь невизначеного кола осіб, на користь колективу структурного підрозділу, інколи загалу (обладнання та облагородження, навіть ландшафтний дизайн прибудинкової території або приміщення загального користування однією особою на користь). При варварському знищенні результатів його внеску та праці охорона його інтересів доволі ускладнена.

Легальне визначення поміщене в ст.717 ЦК України: за договором дарування, одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдарованому) майно (дарунок) у власність. Воно спричиняє ряд складнощів: є тавтологічним та наперед обмежує дар у його об'єктах. Це стосується й повтору сторін, що є надлишковим, і достатньо назвати тут персоніфіковані сторони: дарувальник та обдарований. Не виключено дар із участю третьої сторони – вигодонабувача чи договір з умовою на користь вигодонабувача. Дарую тобі цей цінний дар з тим, щоб ти передав певній особі таку ж але менш цінну річ: цінний автомобіль з тим, щоб свій ти подарував іншій особі, на яку вказав дарувальник. Батько дарує сину автомобіль із тим, щоб той подарував власний, менш цінний автомобіль, іншому сину. Тому підтвердженням є ст.725, яка встановлює можливість обов'язку обдарованого на користь третьої особи. Слід зважати, що предмет дарунка відповідно до ст.718 ЦК України не обмежується лише майном, а відповідно до ст.718 ЦК – набагато ширший. Подарувати можна й туристичну путівку як туристичні послуги тощо.

Вважається що договір дарування спрямований на припинення права власності в дарувальника і виникнення права власності в обдарованого чи передачу майна у власність. У законодавстві Німеччини це влучно названо перенесенням права власності із відчужувача на набувача. Тим самим визначено типологічна приналежність цього договору – на передачу майна у власність. Проте, варто зазначити, що поняття "безоплатна передача майна" значно ширше за поняття "передача майна за договором дарування". Крім того, не досить зрозуміло, чи переслідується дарувальником саме мета відчуження? Видається, що ні: тут переслідується інша мета, яка досягається майновим чи іншим наданням. Відповідно тут або слід у межах договорів на передачу майна у власність виділити підтипи, або намагатися змодельювати окремий підтип, де основна мета – не сам дар як передача майна у власність, а висловлення свого ставлення та здійснення особистого права на спілкування, на повагу, на самовираження чи навіть індивідуальність. Не дарма стверджується, що важливий – не подарунок, а ставлення дарувальника до обдарованого чи навіть навпаки: обдарованого – до дарувальника.

Так чи інакше ми визнаємо, що цей договір, як і інші йому подібні, дисонує із загальними правилами пар.1 Глави 54 ЦК. Тут йдеться не стільки про майнову мету та її прояв на практиці – «на тобі, Боже, що мені не гоже», а про домінування особистих мотивів над майновими. Тим більше, що є ряд різновидів зазначених договорів. До того, не дарма в ст.1 ЦК на перше місце поставлені немайнові відносини і їх спеціальне правове регулювання в Книзі другій ЦК. Можливо піти далі та визнати договори у сфері особистих прав на рівні закону, а не беззастережно притримуватися що особисті немайнові права не можуть бути предметом договорів та інших правочинів. Тим більше, що практика давно вже їх використовує, але законодавче стримування, означає незахищеність сторін.

Безоплатність таких договорів означає, що відчужувач не має права вимагати від набувача зустрічних дій майнового характеру. Інша справа щодо немайнових дій, тої ж подяки. Звідси,

ми поставимо пересторогу хамству набувачів, які невдячні, а інколи ще «поносять» своїх благодійників. Такі обов'язки переносяться у сферу звичаїв і немайнових відносин. Безоплатне надання – форма висловлення особливого особистого, а інколи й колективного, ставлення до набувача, засіб підтримки його в скрутному становищі. Видається справедливим, що він повинен хоча б подякувати за принесений дар і виявити до дарувальника певну увагу і тим цей обов'язок з морального перенести у сферу правового. Можна мені дорікнути за таку пропозицію, але не слід забувати про виховну функцію права та засаду справедливості.

Домінування немайнових інтересів у відчужувача виділяє ці договори із договорів на передачу речі, навіть при тому, що засобом їх досягнення є переважно майно. Відповідно можна стверджувати, що такі договори надають можливість самовиразитися. Побудовані меценатами храми та споруди увіковічили їх у пам'яті вдячних потомків, навіть якщо вони виписані ликами святих. Ніякого святотатства ми тут не вбачаємо, як і не вбачають їх представники кліри християнства. Такий підхід слугує обґрунтуванню переваги відчужувача над одержувачем за безоплатними договорами чи те, що він є сильною стороною і до нього не можуть бути заявлені вимоги. Тож очевидне домінування тут немайнового інтересу та відносин, хоча поки що не детермінуючих права та обов'язки їх сторін. Проте вони незримо тут присутні.

Безоплатність – основна конститутивна ознака договорів дарування та йому подібних. Проте це не означає відсутність зустрічних обов'язків певного характеру: морального – подякувати дарувальнику, висловити прихильність до нього, висловити задоволення дарунком навіть за те, що він може не подобатися; зобов'язального – використати дарунок для загальнокорисної мети або за певним призначенням. Якщо дитячій установі подаровано телевізор, то він повинен використовуватися для навчально-інформаційної мети, а не бути елементом обстановки кабінету чи домівки її керівника; речового – обтяження предмета дару заставою чи сервітутом. Обтяження можуть бути й щодо самого відчужувача, наприклад, дарування будинку із правом проживання в ньому самого дарувальника.

Певну складність з огляду на це складає спонсорство, яке здійснюється не з благодійною метою, а зазвичай із комерційною. Спонсором є юридична або фізична особа, яка цілеспрямовано здійснює матеріальну, фінансову, організаційну або іншу підтримку будь-якої діяльності спонсорованої сторони з метою популяризації винятково свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг. У Законі України «Про благодійництво та благодійні організації» спонсорство визначене як безкорислива пожертва - добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги. Але пожертва надається без очікування донора отримати якусь вигоду чи на повернення наданого. Навпаки, спонсори завжди очікують прямої чи не прямої вигоди від спонсорування. Спонсорство – форма взаємовигідних договірних відносин між спонсором і спонсорованою стороною, за якою спонсор зобов'язується і гарантує оплату усіх витрат на проведення певного заходу за умови, що назва спонсора, його торгової марки буде широко асоціюватися з проведеним заходом (проект) [4, 47].

Зустрічне зобов'язання обдарованого щодо третіх осіб чи самого дарувальника не перетворює його з безоплатного в оплатний. В іншому разі це б суперечило ч.2 ст.717 ЦК України, де прямо вказано, що якщо договір встановлює обов'язок обдарованого винити на користь дарувальника певну дію майнового або немайнового характеру він не є договором дарування.

Право на відчуження майна чи інше безоплатне надання – виключне право. Воно реалізується особисто як і право набувача на відмову від набуття прав. Зазвичай і перше і друге – односторонні правочини. З їх укладенням, як правило, не виникають взаємні обов'язки. З поширенням на договір дарування правил про договір купівлі-продажу виникла проблема із обов'язком дарувальника попереджувати обдарованого про властивості дарунка, що можуть завдати шкоди життю та здоров'ю обдарованого чи інших осіб, чи їх майну. З одного боку, за звичаєвим правилом „дарованому коню у зуби не заглядають”, обдарований не може вимагати подарунка з певними характеристиками та він може відмовитися від прийняття дарунка, який його не влаштовує, а з іншого, – його особисті та майнові інтереси повинні бути належним чином захищені.

У той же час на практиці нотаріуси намагаються зобов'язати обдаровуваного застереженням, що „обдарований із вдячністю приймає дарунок”, що є неправильним із правової точки та традиційної конструкції зазначеного договору, а з іншого є морально виправданим і немає перепон для переведення із моральної категорії в правову. У той же час „вдячність” як правова категорія не досить чітка і потребує на перших порах тлумачення, а в подальшому наповненні правовим змістом. Вона інколи має свої прояви як незначні надання у формі дару, що підкреслюють особливе ставлення відчувача до набувача (обдарованого).

Зазвичай обдарований набуває права власника стосовно прийнятого майна. Проте при даруванні майна фізичними особами юридичним особам, зокрема державним, кооперативним або іншим громадським організаціям, може бути встановлено обов'язок використання дарунка для певної суспільно корисної мети (бібліотеки – для наукових досліджень, колекції картин – для публічного показу в музеї чи влаштування картинної галереї, спортивного облаштування та форми – для підготовки спортсменів тощо). Умова про певне цільове використання дару можлива й для обдарованої фізичної особи.

Останнім часом загострилась проблема культурного надбання, яке було передане власниками державі. Зокрема, спадкоємці заявляють вимоги про повернення їм спадку. З одного боку, відсутність договору про дарування – означає сумнівну легітимність набуття прав. З другого, ніхто не відміняв строки позовної давності, не доведено неправомірне заволодіння цими об'єктами прав.

Зазначені договір вкладаються в конструкцію договорів про приєднання як за способом укладення (пристати на пропозицію), так і за можливістю формувати їх умови. Набувач не може висувати зустрічну оферту щодо предмета та інших умов, якщо інше не встановлене законом. Він або приєднується до умов або не погоджується з ними, і договір не відбувається.

Таким чином, договори на безоплатне надання мають ряд особливостей, які слугують підставами для виділення їх в окремий тип.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Урядовий кур'єр. Інф. додаток "Орієнтир". – 1997. – № 1.
2. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – СПб.: Издание Юридического книжного склада "Право", 1913. – 571 с.
3. Победоносцев К. Курс гражданского права. – В 3-х т. / К. Победоносцев – СПб., 1896. – Т. 3. 1986. – 620 с.
4. Божков В.В. Реклама та стимулювання збуту: навчальний посібник / В.В. Божков. – К.: Кондор, 2009. – 334 с.

УДК 347.921: 347.68 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Болокан І.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті аналізуються особливості та недоліки в законодавчому врегулюванні судової процедури розгляду в порядку окремого провадження справ про визнання спадщини відумерлою та пропонуються шляхи їх усунення.

Ключові слова: спадщина, відумерла спадщина, місце відкриття спадщини, територіальна громада, окреме провадження.